

PRAZGODOVINSKO GROBIŠČE V TOLMINU

Prispevek k proučevanju načina pokopa in pogrebnih navad
v svetolucijski kulturni skupini

DRAGO SVOLJŠAK

Goriški muzej, Nova Gorica

Kakor vsi važnejši dogodki v življenju davnega človeka, je bila tudi smrt nekaj prehodnega; pomenila mu je prehod v skrivnostno in mogočno družbo rajnih. Izraz takega dožemanja smrti so običaji, ki so spremljali človeka ob smrti in ob grobu, in so važen vir za razumevanje verovanj in za spoznavanje duhovnega sveta in kulture. Za čas, v katerega sodi tudi prazgodovinsko grobišče v Tolminu, to je starejši halštatski, si moramo pomagati z »rekonstrukcijo zunanjega ogrodja teh obredov, načina pokopa, da potem lahko govorimo o njihovi vsebini in idejnem svetu, ki ga zunanja forma predstavlja.«¹ O načinu pokopa in o oblikovanju grobne jame v svetolucijski halštatski kulturni skupini imamo med gradivom in objavami v preteklosti izkopanih grobov in grobišč le malo zadovoljivo dokumentiranih elementov za ustrezno rekonstrukcijo obredov in navad, ki so spremljale pokojnika, pa čeprav je v tej kulturni skupini doslej bilo raziskanih že okoli 9000 grobov.²

¹ S. Gabrovec, *Prazgodovinski Bled* (1960) 44.

² Grobišča svetolucijske skupine poznamo iz naslednjih najdišč: Bovec, 1 grob, N. Mozetič, *Varstvo spomenikov* 7 (1960) 289.

Kobarid, 1118 grobov, obsežno nekropolo je delno raziskal v letih 1886 do 1892 C. Marchesetti in odkril 1079 grobov, nato pa še v letih 1903 in 1904 31 grobov. O izkopavanjih je kratko poročal vsako leto. Najboljši pregled z literaturo daje Duhn, Messerschmidt, *Italische Gräberkunde* 2 (1939) 109 ss. Leta 1952 do 1953 so pri zidavi mlekarne bili uničeni številni grobovi (*Slovenski poročevalec*, 15. 3. 1953. *Ljubljanski dnevnik*, 25. 2. 1953). Sondiranje leta 1955 je dalo novih 8 grobov (N. Mozetič, *Tolminski zbornik* [Tolmin 1956] 25).

Staro selo, 400 grobov, leta 1889 je C. Marchesetti na ledini »na gomilah«

odkril novo grobišče svetolucijske skupine, N. Mozetič, l. c., 25. S. Rutar, *Le-topis Matice slov.* (1889) 129.

Most na Soči (Sv. Lucija), okoli 7000 tu raziskanih grobov predstavlja kronološko in kulturno ogrodje po najdišču imenovane skupine. Najvažnejša publikacija gradiva je še vedno C. Marchesetti, *Boll. d. Soc. adriatica* 9 (1886) 94 ss in 15 (1893) 1—336, 30 tabel. Pregled z literaturo daje Duhn, Messerschmidt, l. c., 110 ss. Kulturno in kronološko je svetolucijsko skupino opredelil S. Gabrovec, Halštatska kultura Slovenije, *Arh. vestnik* 15-16 (1964-65) 21 ss in z O.-H. Freyem v *Actes du VIIIe Congrès inter. d. sci. préhist. et protohist.* (Beograd 1971) 197 ss.

Koritnica, 52 grobov, izkopanih na ledini »na lajišču« leta 1883. Mahnič, *Mitt. d. Zentral-Komm.* 27 (1901) 17 ss.

Šentviška gora, 19 grobov, izkopal

Poleg značilnosti v gradivu prav gotovo tudi posebnosti v načinu pokopa in v grobnem ritualu opravičujejo samostojnost svetolucijske kulturne skupine v okviru halštatske kulture jugovzhodnega alpskega prostora. Način pokopa veže svetolucijsko skupino z venetsko-estenskim krogom — žgan plani pokop je tu pravilo — in jo ostro ločuje od dolenjske kulturne skupine, ki v tem času uporablja skeletni pokop v gomili. Ti dve osrednji halštatski skupini na našem področju ločuje tudi sestav grobnih pridakov, svetolucijski v nasprotju z dolenjsko ne pozna prilaganja orožja. Že te na zunaj vidne razlike navajajo na misel, da je tudi v samem pogrebem obredju upravičeno pričakovati določene posebnosti, ki jih je narekoval že žgani pokop in z njim povezana miselnost.

Poleg tehtnih spoznanj C. Marchesettija,³ ki je večji del svetolucijskih grobov raziskal, moremo za študij načina pokopa v tej kulturni skupini upoštevati, čeprav predvsem za starejši fazi, spoznanja, do katerih so pripeljala raziskovanja prazgodovinskega grobišča v Tolminu in na novo raziskani grobovi na Mostu na Soči.

Prazgodovinsko grobišče v Tolminu je bilo situirano na položnem vznožju jugovzhodnega pobočja Kozlovega roba, na katerem je, po vsej verjetnosti, bilo tudi nekropoli pripadajoče naselje.⁵ Grobišče sodi v vrsto planih grobišč z žganimi pokopi, tako kot vsa doslej znana grobišča svetolucijske halštatske kulturne skupine. Dolgo je bilo 52 m, široko pa okoli 23 m. Meje grobišča niso bile z ničemer zaznamovane. Grobovi so bili vkopavani precej nagosto, tako da je na tem prostoru bilo 458 grobov. Od tega je bilo 432 povsem zanesljivih, dvanajstim je bilo moč le še omejiti njih položaj, 14 grobov pa je bilo negotovih. Pri slednjih največkrat pod kamnito ploščo ni bilo sledov vkopa grobne jame, ali pa je bil grob povsem uničen. Gostota grobov je bila navidezno povečana še z velikostjo in številom nagrobnih plošč (sl. 1, 2). Grobišče v času rasti ni poznalo strogega reda. V njegovi notranji zgradbi ni bilo opaziti hotenega oblikovanja ali posebnih zakonitosti v razvrščanju grobov v vrste ali skupine, kot jih npr. za Most na Soči (Sv. Lucija) omenja C. Marchesetti.⁶ Gledano horizontalno stratigrafsko, si grobovi tudi ne slede kronološko. Med seboj so pomešani mlajši in starejši grobovi, to pa pomeni, da se grobišče ni na enem koncu pričelo in na drugem končalo.

C. Marchesetti na ledini »ajdovski briftof«, *Boll. d. Soc. adriatica* 13 (1891) LII. *Arch. Triestino* 18 (1892) 285. Duhn, *Mes-serschmidt*, 1. c., 124.

Tolmin, 458 grobov je bilo izkopanih v letih 1965 do 1970 pod Kozlovim robom. Izkopavanja je opravil Goriški muzej. D. Svoljšak, Tolmin, prazgodovinsko grobišče, *Époque préhist. et protohist. en Yougoslavie* (Beograd 1971) 233 ss. *Varstvo spomenikov* 10 (1965) 195; 11 (1966) 117; 13-14 (1968-69) 184. D. Svoljšak, Prazgodovinsko grobišče v Tolminu, *Goriška srečanja* 1 (1966) 57-62.

V ta okvir sodijo tudi najdišča ob Nadiži, in sicer Št. Peter Slovenov, Planis, Darnazacco, Sv. Kvirin pri Čedadu, Redipulja v spodnjem toku Soče in pa

Žlan ter Jereka v bohinjsem kotu. S. Gabrovec, Dvozankaste ločne fibule, *Godišnjak* 8 (Sarajevo 1970) 11 ss.

³ C. Marchesetti, *Boll. d. Soc. adriatica* 15 (1893) 133-141. *Ibidem* 14 (1892) XIII.

⁴ Poročilo o zaščitnem izkopavanju na Mostu na Soči bo objavljeno kasneje.

⁵ C. Marchesetti, *I castillieri preistorici di Trieste e della regione Giulia* (Trst 1903) 90. Kozlov rob je najugodnejši prostor, kjer bi lahko bila prazgodovinska naselbina, vendar so njeni sledovi z gradnjo srednjeveškega gradu bili povsem zabrisani.

⁶ C. Marchesetti, *Boll. d. Soc. adriatica* 15 (1893) 136.

Sl. 1. Tolmin, skupina grobov v kv. 26

Foto 1. Tolmin, gruppo di tombe nel quadrato 26

Vendar so se tudi tu izoblikovala določena pravila, ki so veljala v času uporabe grobišča. Najvažnejši je vsekakor žgan grob in pokop v preprosti grobnih jami brez žare. En sam pokop v žari je povsem izjemen (grob 231). Pomembna pa je prav tako ugotovitev, da nikoli ni bil povsem uničen in le redko tudi poškodovan starejši grob s pokopom mlajšega. To pomeni, da so grobovi morali biti zaznamovani oziroma na zunaj vidni. Do podobnih spoznanj je prišel tudi C. Marchesetti, med raziskovanjem velike svetolucijske nekropole in predvideval, da so tudi tu najverjetneje bili grobovi označeni s koli tako kot mu je to uspelo dokazati v Kobaridu.⁷ V Tolminu niso bili odkriti nikakršni sledovi podobnih nagrobnih znamenj, seveda še manj znamenja sama. Iz položaja grobov v zemlji je bilo moč sklepati, da nad grobovi niso nasipali gomil (T. 1: 1, 2). Prav zato so najverjetneje in tudi najpreprosteje

⁷ C. Marchesetti, l. c., 136, sl. 8. Glej op. 4.

Sl. 2. Tolmin, situacija grobov v kv. 25—28

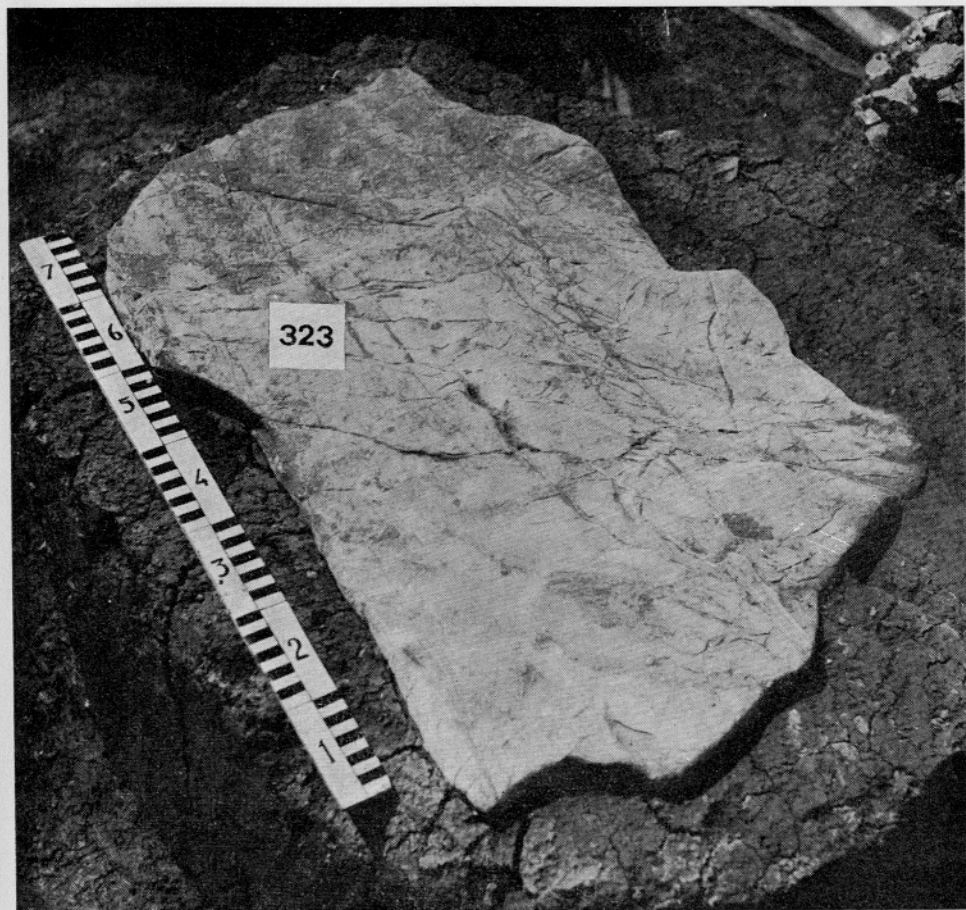
Foto 2. Tolmin, posizione delle tombe nei quadrati 25—28

označevale položaj grobov nagrobne plošče, s katerimi so bili grobovi pokriti in ki so ostale ob pokopu na površini. Do podobnih ugotovitev so privedla tudi opazovanja med izkopom novih grobov na Mostu na Soči.⁸

Grobne jame so bile skrbno vkopane v ilovnata tla (sl. 4, 5). Njihova oblika v florisu in v prerezu se je dala dobro opazovati, predvsem v spodnji polovici, kjer je bila v jamo nasuta žganina, manj zanesljivi in jasni pa so bili robovi vkopa v predelih, kjer se grobni zasip ni bistveno ločil od plasti, v katero so bili grobovi vkopani. V florisu so grobne jame bile okrogle (T. 1: 3, 5), največkrat nepravilno okrogle oblike (T. 2: 6). Po razsežnosti so se med seboj

⁸ Glej opombo 4.

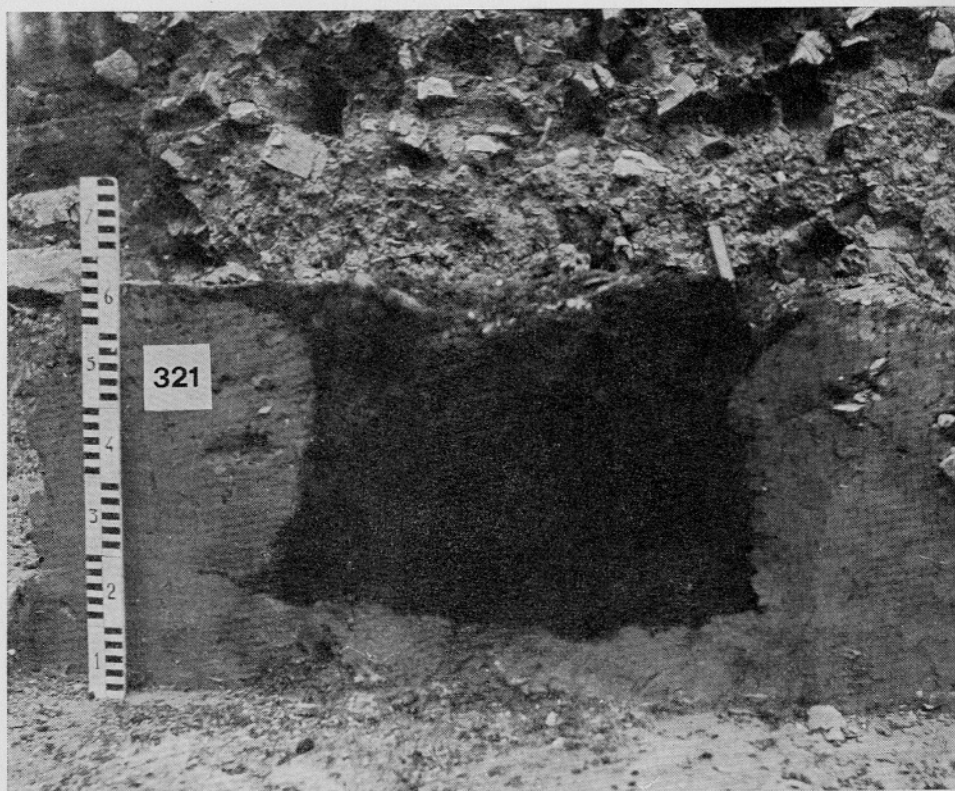

Sl. 3. Tolmin, grob 323, kamnita nagrobna plošča
Foto 3. Tolmin, tomba 323, lastra tombale di pietra

v precejšnji meri razlikovale, razpon premerov je znašal od 21 cm do 120 cm.⁹ Tako kot po širini in obsegu, so se grobne jame ločile med seboj tudi po globini, in sicer je globina znašala od 8 cm do 62 cm.¹⁰ Po obliki v prerezu moremo grobne jame razvrstiti v štiri osnovne tipe, in sicer:

⁹ Premeri grobnih jam so bili naslednji: od 20 do 30 cm 14 grobov (3,2%), od 30 do 40 cm 46 grobov (10,6%), od 40 do 50 cm 98 grobov (22,8%), od 50 do 60 cm 103 grobovi (23,8%), od 60 do 70 cm 72 grobov (16,7%), od 70 do 80 cm 44 grobov (10,2%), od 80 do 90 cm 4 grobovi (0,9%) in nad 100 cm 2 groba (0,4%).

¹⁰ Globine grobnih jam so bile naslednje: do 10 cm 3 grobovi (0,7%), od 10 do 20 cm 59 grobov (13,7%), od 20 do 30 cm 155 grobov (35,8%), od 30 do 40 cm 74 grobov (17,3%), od 40 do 50 cm 27 grobov (6,2%) in nad 50 cm 2 groba (0,4%). V tem pregledu niso zajeti grobovi brez plošč, ker globina grobnih jam v teh primerih ni bila več prvotna.

Sl. 4. Tolmin, grob 321, prerez grobne jame

Foto 4. Tolmin, tomba 321, spaccato della fossa tombale

1. Kotanjasta ali polkrožna (T. 1: 1, 3, 5, 6)
2. Lijakasta ali stožčasta (T. 2: 1, 3, 4)
3. Cilindrična (T. 2: 8, 7)
4. Trapezasta (T. 1: 2, 4; 2: 9, 10)

Grobne jame se, seveda, znotraj posameznih tipov med seboj tudi razlikujejo, vendar so si v osnovi podobne. Nimajo obloge, le v enem grobu (grob 217) je bila grobna jama deloma tudi obložena s kamni. Sodeč po pridatkih v grobovih, velikost in oblika grobne jame nista bili vezani na morebitno socialno razlikovanje. Gotovo pa je, da je razsežnost grobne jame bila prilagojena količini z ustrine prinesene žganine in sežganih ostalin umrlega.¹¹

Količina žganine je bila različna od groba do groba, odvisna od stopnje sežiga in pa od tega, koliko so poleg ostalin sežganega pokojnika nasuli v grob tudi zgorele grmade. Žganina je bila skupaj z nedogorelimi ostanki

¹¹ Žganina je ostalina zgorele grmade, sestavljena pretežno iz drobno zdrobljenega oglja, primešani pa so ji tudi

večji drobci oglja in nedogorele kosti, ki so ostalina sežganega pokojnika. Pepela nismo ugotovili v nobenem primeru.

Sl. 5. Tolmin, grob 334, prerez grobne jame

Foto 5. Tolmin, tomba 334, spaccato della fossa tombale

umrlega preprosto nasuta v grobno jamo. Nedogorele kosti so bile razsute med žganino, niso bile torej zbrane na enem mestu. V 110 grobovih je bilo nekaj nedogorelih kosti ne preveč skrbno odbranih, vendar to ni ustaljena navada, primerljiva z obredom umivanja v ustrini zbranih kosti, ki ga poznamo npr. na Bledu.¹² Običaja zbiranja in umivanja, kot so pokazala tudi izkopavanja na Mostu na Soči, svetolucijska skupina ne pozna.

Umrlih niso sežigali na kraju pokopa, ob grobovih, saj v nobenem primeru nismo našli sledov kurjenja. Domnevati moramo, da je obstajal za to opravilo poseben prostor, t. i. ustrina, ena ali več, vendar je ta zaenkrat povsem nedokazana, čeprav verjetna. Verjetnost je toliko večja, ker svetolucijska

¹² S. Gabrovec, *Prazgodovinski Bled* (1960) 48 in op. 30 na str. 48.

skupina pozna ustrino. Našel jo je C. Marchesetti v Kobaridu¹³ med kopanjem leta 1892, in sicer na terasi nekoliko nad Sočo, nedaleč od grobišča. Označevala jo je izredna količina oglja, drobci keramike in bronasti predmeti ter obilica nezgorelih živalskih kosti. Prav tako meni Marchesetti, da tudi na svetolucijski nekropoli umrlih niso sežigali ob grobovih, ampak na posebej za to namenjenih prostorih, ki so po njegovem mnenju bili tam, kjer je našel bolj ali manj razsežna območja oglja in ožgane zemlje ter drobce keramike in dele bronastih predmetov.¹⁴ Ustrine poznamo tudi na drugih grobiških halštatskega obdobja, na primer v Nesakciju,¹⁵ na Bledu,¹⁶ v Ljubljani.¹⁷ Prav zaradi velike previdnosti in kritičnosti, potrebne pri opredeljevanju ustrine, v Tolminu nismo označili za ustrino manjšega prostora, ki je tlakovan z grobimi kamni in gosto posut z ogljem, keramiko in drobci bronastih predmetov, ampak smo to mesto opredelili bolj kot kultni prostor. Vsekakor bi odkritje mesta sežiga bilo pomembno ne le za potrditev opisanih domnev, ampak bi pomagalo razjasniti tudi marsikatero nejasnost, povezano s sežiganjem umrlih, predvsem pa bi z analizo večje količine oglja mogli popolneje ugotoviti vrste lesa, ki so ga uporabljali na ustrini. Tako je v ta namen bilo uporabljeno le oglje, ki se je bolje ohranilo med žganino v grobnih jamah.¹⁸ Po podatkih te analize vemo, da so za sežig uporabljali les malega jesena, topola, vrbe, gabra, mokovca, rešeljike, velikega jesena, hrasta, gloja, lipe, javorja, dreva, srobotna, bresta, češnje in kostanja. V tem širokem izboru lesa nobena vrsta ne prevladuje. Za enkrat sežig so uporabili več vrst lesa — v grobu 389 so bili drobci oglja, ki so pripadali belemu gabru, kostanju, velikemu jesenu, malemu jesenu, lesniki in mokovcu. Sežig je bil skoraj popoln.

Prenos žganine z ustrine do groba in pa nasipanje žganine v grobno jamo so spremljali posebni obredi. Na to misel navaja pojav žganine, oglja, nedogorelih kosti in keramike v grobnem zasipu in v plasti grobnemu zasipu podobne sestave med grobovi. To namreč lahko pomeni, da žganine niso v grob nasuli takoj, ampak da so jo med opravljanjem obreda v manjši meri razsuli okoli groba in jo potem, skupaj z vsemi preostalimi nedogorelimi kostmi ter izkopano zemljo, skrbno zagrebli. Obredom ob grobu moremo pripisati tudi pojav tanke plasti čistega oglja tik pod grobnimi ploščami, na vrhu že zasute grobne jame. Precej nejasen pojav je še najbolj podoben kurjenju majhnega obrednega ognja.

Grobovi so bili pokriti s kamnitimi ploščami nepravilne oblike, na katerih v nobenem primeru ni bilo sledov obdelave (sl. 3). Plošče so bile po velikosti izredno raznolike, velike od 28 × 22 cm do 154 × 110 cm. Odkrite so bile na 323 grobovih, 109 grobov pa plošče ni imelo. Med temi moremo za trdno reči le za tri, in sicer glede na položaj grobov in sestav zemeljskih plasti nad njimi, da so ostali brez kamnitega pokrova že v času nastanka. Za vse ostale grobove brez plošč pa vse okoliščine kažejo, da so bile z njih odstra-

¹³ C. Marchesetti, *Boll. d. Soc. adriatica* 14 (1892) XIII.

¹⁴ C. Marchesetti, *Boll. d. Soc. adriatica* 15 (1893) 134.

¹⁵ Duhn, Messerschmidt, l. c., 149.

¹⁶ S. Gabrovec, *Prazgodovinski Bled*

(1960) 43, navaja tudi analogije in literaturo.

¹⁷ F. Starè, *Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani* (1954) 82.

¹⁸ Analizo oglja je napravil dr. A. Šercelj, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

Sl. 6. Tolmin, grob 323, kamniti venec

Foto 6. Tolmin, tomba 323, corona di pietre

njene v novejšem času. Vsi ti grobovi so namreč bili izključno tam, kjer so bili recentni posegi v grobišče najbolj očitni, tako da so tod bili hudo poškodovani.¹⁹ Povsod tam, kjer so bili grobovi nedotaknjeni, so z izjemo že omenjenih treh, vsi imeli kamnito ploščo. Od tod torej sodba, da je bila splošna navada zavarovati in zaznamovati grobove s kamnitimi ploščami, običaj, ki ima že v sami svetolucijski skupini zadosti ustreznih primerjav.

¹⁹ Vzhodni in jugovzhodni del grobišča je prizadela obdelava njive in drevnice; v tem delu grobišča je bila plast nad grobovi najtanjša (do 20 cm). Na posameznih mestih so grobove poškodova-

le eksplozije granat v 1. svet. vojni, veliko škodo pa je grobišče utrpelo tudi s strojnimi planiranjem gradbenih parcel leta 1965.

Grobovi v Tolminu, kljub svoji preprostosti, imajo še eno posebnost, ki bi jo mogli označiti kot skromen pojav grobne arhitekture. To je kamniti venec, ki je bil odkrit v 77 grobovih v grobnem zasipu tik pod ploščo (sl. 6, T. 1: 3, 5). Sestavljali so ga manjši neobdelani kamni, ki so bili položeni bodisi ob robove vkopa grobne jame, včasih pravilno, včasih brez pravega reda. Kamniti venec je navadno bil ožji od obsega nagrobne plošče, v nekaterih primerih (T. 2: 5, 6) pa je bil v istem nivoju kot plošča in je obdajal tudi njo. Venec se je pojavil v 29 ženskih grobovih (23,8 %) in v 19 moških grobovih (22,6 %), ostali grobovi z vencem so bili po spolu neopredeljivi. V 130 grobovih z lončenim pridatkom je bil venec v šestintridesetih, od tega pa je bilo 13 moških in 19 ženskih grobov. Iz tega je razvidno, da venec ni posebnost določenega tipa grobov in da se ne pojavlja le v grobovih enakega spola, saj se pojavlja enakomerno v grobovih obeh spolov in trikrat tudi v grobovih brez pridevkov, ki so opredeljeni kot otroški. Po pridevkih v grobovih z vencem sodeč, le-ta tudi ni svojstvo grobov premožnejšega ali revnejšega sloja prebivalstva. Vsekakor je vloga venca težko razložljiva. Gotov je njegov hoteni nastanek — sestavljajo ga prineseni kamni in ne kamenje, izkopano iz jame. Obredni pomen mu smemo pripisovati, morda tudi varovalnega. Analogij v sami svetolucijski skupini nimamo povsem ustreznih. Na Bledu omenja S. Gabrovec ob ploščah dveh grobov, ki ju uvršča v 6. tip pokopa, tudi nekaj kamnov, vendar pa njihovega pomena ne razlaga.²⁰

Nedvomno zanimiva in za študij takratne naseljenosti pomembna je analiza grobov glede na spol in starost pokopanih. Analiza kostnih ostalin²¹ je pokazala, da kostni material ni primeren za natančnejšo antropološko obdelavo; kosti so dobro žgane in majhne po velikosti in količini. Ostaja za to le še možnost opredeljevanja grobov po spolu pokopanih s pomočjo pridatkov, in sicer z že ustaljeno delitvijo, da so grobovi z iglo moški in grobovi s fibulo in drugimi značilno ženskimi pridatki ženski. Ta metoda je v Tolminu lahko polno uveljavljena, medtem ko ta delitev v svetolucijski skupini velja za njene najstarejše faze (I a—c), v fazi II a pa ni več možna, ker v tej fazi izginjajo iz uporabe večglave igle, fibula pa se pričinja pojavljati že tudi v moških grobovih.²² Iгла je bila v starejšem halštatu značilni kos moške noše in je zato v grobovih izrazito moški pridevek. Praviloma se igla in fibula v tolminskih grobovih ne pojavljata skupaj — tak pojav poznamo iz sedmih grobov (T. 3, grob 441). Kot redkeje moremo označiti ta pojav tudi na veliki svetolucijski nekropoli, kjer omenja Marchesetti med 2945 grobovi le 32 takih.²³ Iгла ostaja tako osnovno vodilo za opredeljevanje grobov, v katerih so pokopani moški (T. 5: 1, 7, 9, 13, 15). Tolminsko grobišče namreč tudi glede pridatkov orožja v svetolucijski skupini ni izjema. Poudarjeno je že bilo, da v svetolucijski skupini

²⁰ S. Gabrovec, *Prazgodovinski Bled* (1960) 42.

²¹ Kostno gradivo za prvih 222 grobov je določil pokojni dr. Tone Pogačnik. Analiza ostalih, v letih 1968 do 1970 izkopanih grobov še ni napravljena, vendar pa po grobi presoji sodeč ne bo bistveno vplivala na rezultate. V grobovih, katerih kostni material je bil določen, so bile v 150 primerih ugotovljene kosti

človeka, 36-krat pa so bili grobovi kostno sterilni.

²² O.-H. Frey, S. Gabrovec, *Zur Chronologie der Hallstattzeit im Ostalpenraum, Actes du VIIIe Congrès inter. d. sci. préhist. et protohist.* (Beograd 1971) 197.

²³ C. Marchesetti, *Boll. d. Soc. adriatica* 15 (1893) G-33

prilaganje orožja ni običaj. Na Mostu na Soči je C. Marchesetti v 2945 objavljenih grobovih našel 51 nožev, 7 osti, 1 meč in 9 sekir;²⁴ v Tolminu pa je bil odkrit le en grob, v katerem je bila najdena ost kopja (T. 5: 14), sicer pa v grobovih orožja ni. Med grobove s pokopom moškega sodijo tudi grobovi, v katerih je bila najdena britev (T. 5: 12) ali trnek (T. 5: 5). Na tak način opredeljevanja je v Tolminu v 84 grobovih pokop moškega; igle so bile v 77 grobovih, ostali pa so vsebovali za moze značilni inventar.

Fibule so značilni pridatek grobov z ženskim pokopom (T. 3: 1, 9, 11, 18, 21—24; 4: 4, 10). Enak pomen imajo tudi v grobovih najdene ovratnice, zastavnice (T. 3: 25, 26; 4: 3, 6), prstani (T. 3: 4, 6, 8, 10, 12), steklene jagode (T. 3: 14, 15) in pa glinasta vretenca (T. 3: 3, 20). Na osnovi take delitve pridatkov je v Tolminu 126 grobov opredeljenih za ženske. Mednje moremo vsekakor uvrstiti tudi nekatere grobove, v katerih je bila najdena šivanka (T. 3: 2).

S takim načinom delitve grobov po spolu pokopanih je opredeljena slaba polovica vseh odkritih grobov; ženskih je 29,2 % moških pa 19,4 %. Po spolu ostaja tako neopredeljenih 222 grobov. Med temi jih je 48 (11,1 %) povsem brez pridatkov, v 97 grobovih (22,4 %) pa so bili najdeni le drobci keramike. Tej skupini po spolu težko opredeljivih grobov moramo dodati še omenjenih sedem grobov, v katerih sta bili igla in fibula skupaj. Grobove, ki so povsem brez pridatkov, moremo označiti kot otroške, torej sodi v to skupino 48 grobov. Ostale pa je opredeljevati po spolu pokopanih težko in predvsem tvegano, ker ni zanesljivih vodil za, čeprav relativno, točnost. Pri tem ne pomagata dosti niti posoda, dodana v grob ali kamniti venec, ker se pojavljata v vseh treh primerih enakomerno.

Poglavitna značilnost pokopa na tolminskem grobišču je vsekakor pokop v preprosti grobni jami brez žare; pojav žare v enem grobu je povsem izjemen. To je tudi vzrok, da je grobišče revno glede keramike. Le-ta se v grobovih pojavlja v dveh oblikah, bodisi da so to drobci razbitih posod, razsuti med žganino ali okoli grobov, ali pa je to pravi lončeni pridevek, ki ni žara, ampak ima vlogo kultne posode, položene s posebnim namenom v grob. Bila je v 130 grobovih. Te posode so bile, z redkimi izjemami (T. 2: 2; 1: 2), postavljene na vrh v grobno jamo nasute žganine (T. 1: 1, 3). Navadno je bila v grobu le ena, po dve sta bili odkriti le izjemno. Lončeni pridatek je bil v 48 ženskih grobovih (38,1 %), v 36 grobovih s pokopom moškega (42,8 %) in v 46 grobovih, ki so po spolu težje opredeljivi oziroma neopredeljivi. V teh posodah ni bilo nedogorelih človeških kosti, posamezni drobci so vanje zašli povsem po naključju. Pač pa si moremo namen lončenega pridatka razlagati s pomočjo živalskih kosti, ki so bile v treh primerih najdene v njih, in sicer kosti živali, ki niso bile v ognju na ustrini.²⁵ Tvegano je vsekakor na osnovi le treh primerov sklepati, da je tudi v ostalih pridanah posodah v času pokopa bila hrana manj obstojne sestave in seveda to sklepanje razširiti tako, da je pogrebni običaj vseboval splošno navado polaganja jedi v grob. Druga oblika, v kateri se pojavljajo živalske kosti, so drobci nedogorelih kosti, ki so bili pomešani skupaj z nedogorelimi človeškimi kostmi med žganino v grobni

²⁴ C. Marchesetti, l. c. 141.

²⁵ Živalske kosti iz prvih 222 grobov je določil dr. F. Osole, za kar se mu

najlepše zahvaljujem. Kost iz posode v grobu 155 pripadajo domači svinji.

jami. Tak pojav smo zasledili v 12 grobovih.²⁶ V obeh primerih moremo z gotovostjo govoriti o povezanosti kostnih ostalin s pogrebnimi obredi, žal pa o vsebini teh obredov, katerih sledovi so v svetolucijski skupini posebej bogati v Kobaridu,²⁷ ni moč povedati nič določenega.²⁸ Zdi se povsem naravno, povezati z obredi ob smrti in pokopu tudi številne drobce zlomljenih posod, najdene v grobovih in okoli njih, kjer je pojav te polomljene lončenine bil pogost in še posebej pester. Posamezni drobci te lončenine nosijo nesporne sledove ognja, bili so torej v ognju na ustrini istočasno z umrlim in so v grob bili prineseni skupaj z žganino, del te keramike pa je očitno bil razlomljen na grobu samem. Uporaba posodja je povezana seveda s prisotnostjo hrane v nagrobnih obredih, o njeni sestavi pa nam tolminski grobovi povedo le malo, saj razen ostalin domače svinje in gozdnega jelena pravzaprav o tem nimamo drugih pričevanj. Zanesljivo moremo reči le, da je del teh obrednih jedi bil skupaj z umrlim na ognju ustrine, vendar moremo poleg živali domnevati, da gre tudi za drugačne oblike jedi, ki pa se zaradi neobstočnosti sestavin niso ohranile in da so del teh kot popotnico v lončeni posodi (ali brez nje?) položili v grobno jamo.

Skupaj z umrlim so bili v ognju tudi vsi v grobovih najdeni kovinski predmeti (razen igle iz groba 417) in jih zato še najlažje opredelimo po uporabnosti kot osebno last umrlega ali kot dele takratne nošnje. Sledovi ognja so izraziti, pogosto so predmeti močno deformirani, neredko pa je bil v grobu le del predmeta, manjkajoči deli pa so bili ali povsem uničeni ali izgubljeni na mestu sežiga, lahko pa tudi v času pokopavanja, za kar govore pogoste najdbe drobcev ali celih bronastih predmetov med grobovi v višini grobnih plošč. Izjema med predmeti, najdenimi v grobovih, so lončene posode in glinasta vretenca. Ti niso bili v ognju in so v grobove bili polagani namenoma. So torej edini pravi pridatki, povezani s pogrebnim obredjem, kar potrjuje tudi njihova dokaj ustaljena lega v grobni jami: skodela na vrhu v grob nasute žganine, vretenca na dnu.

To so prvi rezultati analize načina pokopa na prazgodovinskem grobišču v Tolminu in hkrati že tudi skromen poizkus razlage posameznih elementov pokopa. Značilnosti grobišča se kažejo predvsem v zunanjih, snovnih potezah, kot je doslednost žganega pokopa v preprosti grobni jami brez žare, v doslednem pokrivanju grobov s kamnitimi ploščami, v uporabi lončenega pridatka v obredne namene, ali v pojavu skromne obloge grobnih jam v obliki kamnatega venca. Grobišče je, gledano v celoti, izrazito revno. Grobovi ne izražajo prevelike socialne razslojenosti tedanjih prebivalcev, pri poizkusu ugotavljanja socialne strukture pokopanih pa moramo poleg števila in kakovosti pridatkov v grobovih upoštevati dvoje pomembnih dejstev, in sicer to, da so vsi kovinski predmeti bili podvrženi hudemu uničenju v ognju na ustrini in pa to, da že sam način pokopa in oblika grobne jame nista ugodna za bogatejšo prilaganje. Zgovornih dokazov nam grobišče ne daje tudi za ustvarjanje trdnejše podobe o gospodarskem položaju prvih naseljencev tolminske kotline. Uporabni predmeti so v grobovih, prav tako kot orožje, zelo skromno zastopani, nož (britev) ali trnek v moških grobovih, glinasto vretenca in šivanka v

²⁶ Nedogorele živalske kosti iz groba 12 pripadajo domači svinji, iz groba 35 pa gozdnemu jelenu.

²⁷ Duhn, Messerschmidt, l. c., 109.

²⁸ S. Gabrovec, *Prazgodovinski Bled* (1960) 45 ss.

ženskih. Grobišče je po načinu pokopa izrazito starohalštatsko. Tega spoznanja ne izpodbija tudi v grobovih odkrito gradivo, ki prostorsko, kakor tudi materialno sodi v krog svetolucijske halštatske kulturne skupine. Je na njenem začetku in sodi v pretežni meri v njeno fazo Ia in b,²⁹ v srednjeevropskem smislu pa je to konec Ha B 3, Ha C, v absolutnem časovnem okviru pa v čas 8.—7. stol. p. n. š.

Necropoli preistorica di Tolmin

Come avveniva la sepoltura, quali furono i riti funerari (tutte cose che concorrono a formulare delle conclusioni sui contenuti e sul mondo di idee) presso il gruppo culturale hallstattiano di Most na Soči (Sv. Lucija) ci è noto solo in parte nonostante l'esame di più di 9000 tombe compiuto fin'qui; e dire che proprio il modo di sepolire i morti, accanto alle peculiarità degli oggetti, è la loro caratteristica particolare.

Fondando sulle conclusioni a cui a suo tempo pervenne C. Marchesetti, nonchè sui risultati di ricerche più recenti condotte a Most na Soči (Sv. Lucija) e a Tolmin, dove nella omonima necropoli, che misura metri 52 per 23, comparvero alla luce ben 458 tombe, venne fatto un riesame dei riti funerari.

Nella necropoli di Tolmin ordinariamente avveniva la sepoltura di ceneri in fossa semplice senza alcun'urna, con tombe segnate esternamente (a differenza di quelle delle necropoli di Kobarid e Most na Soči, per le quali C. Marchesetti supponeva fossero contrassegnate con pioli) dalla copertura con lastra di pietra la cui dimensione assecondava quella della fossa la quale, come risulta dagli spaccati, di volta in volta aveva la forma di buca comune, imbutiforme, cilindrica, o trapezoide, senza pregiudizio alcuno per la condizione sociale del defunto adeguandosi invece per volume alla quantità di cenere raccolta sull'ustrina a combustione consumata della salma e del rogo e in seguito versata nella tomba. L'ustrina era ubicata all'esterno dell'area necropolitana, come C. Marchesetti provò per Kobarid e che fu consuetudine dell'epoca come lo dimostrano le note necropoli di Nesazio, Bled e Ljubljana. Il legname usato per le cataste era svariato per tipo e qualità e l'incinerazione era quasi sempre totale. Le lastre di pietra che coprivano le tombe non venivano lavorate e furono rinvenute su 323 sepolture, mentre per le mancanti fu provato che solo tre ne furono sprovviste già all'origine, tanto che per le altre vale la supposizione della loro asportazione o distruzione in epoche più recenti.

²⁹ O.-H. Frey, S. Gabrovec, l. c., 197.

Na začetek Ia faze sodijo igle s kroglasto glavico, razne oblike igel s tordiranim vratom (T. 3, grob 441), igle s strešasto glavico (T. 5, grob 206), bronasti nož s trnom, kar je značilnost moških grobov, v ženskih grobovih te faze so predvsem bronaste enozankaste fibule (T. 3, grob 229 in 398). Na koncu te faze pa se pojavi železo. V to fazo

sodijo tudi prve polmesečne fibule (T. 3, grob 441).

Značilnosti faze Ib so v Tolminu polmesečne fibule z verižicami, male očalarke, železna ovratnica (T. 4, grob 19, T. 3, grob 398, grob 212). Značilnost moških grobov te faze so večglave igle, običajno s trombastim zaključkom, igle s svitki na vratu in polkroglasto glavico (T. 5: 25, grob 155, 226).

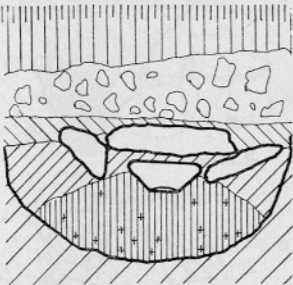
Ne deriva la certezza che la marcazione e il riparo delle sepolture fatto con lastre di pietra ne fu una regola consuetudinaria che riscontra analogie sufficienti solo nel gruppo santaluciano.

Con una semplicissima architettura tombale la fossa veniva completata di una corona di sassi su cui a sua volta poggiava la lastra di copertura e dotate di detta corona furono scoperte ben 77 tombe, di cui 29 (il 23,8%) femminili e 19 (il 22,6%) maschili, mentre ulteriori 36 tombe con la medesima corona erano fornite di ceramica, ciò che sta a dimostrare che la corona non fu nessuna caratteristica specifica di distinzione delle sepolture. Analogie di corrispondenza non se ne trovano nel gruppo santaluciano, mentre S. Gabrovec menziona solo singoli sassi sotto le lastre tombali rinvenuti nella necropoli di Bled.

La classificazione delle tombe secondo il sesso dei sepolti fu possibile grazie agli oggetti ivi rinvenuti giacchè il materiale osseo non offriva alcun appiglio a causa della totale combustione; così le tombe con le fibule furono ritenute femminili e quelle con gli spilloni maschili: classificazione corrispondente al primo periodo dell'intero gruppo santaluciano e di cui fa parte la necropoli Tolmin; inoltre, sono ritenuti accessori prettamente maschili l'amo, la punta di lancia e il rasoio e femminili, oltre alla fibula, le collane, i braccialetti, gli aghi e i fusi cretacei. Seguendo questi criteri, delle 458 tombe, 84 (il 19,4%) sono maschili e 126 (il 29,2%) sono femminili, mentre 222 sfuggono alla classificazione e di queste 7 contenevano e lo spillone e la fibula, mentre 48 (l' 11,1%) risultavano prive di alcun accessorio, cosa che potrebbe preludere a tombe infantili. Nelle sepolture in cui fu trovata la ceramica era sempre un'accessorio, tranne in una tomba dove compare come urna; o la si trova in frammenti come annesso particolare con determinati scopi; i vasi sono deposti in 130 tombe di cui 48 (il 30,1%), femminilli, 36 (il 42,8%) maschili e 46 non classificabili; ma di regola la ceramica veniva collocata sopra la cenere e precisamente come pezzo singolo tranne in 8 tombe che ne possedevano due. Che i vasi avessero uno scopo rituale è provato dalle ossa di animali che tre di essi contenevano. E la presenza di ossa animali nei vasi, o bruciate frammiste alle ceneri, richiamandosi pure alle analogie del gruppo santaluciano e in particolare a Kobarid, dimostra quale importanza veniva attribuita agli animali nei riti funerari a cui vanno collegati i frammenti di ceramiche sparsi tra le ceneri delle fosse tombali e attorno ad esse. Tra le fiamme che lambivano la salma sull'ara crematoria venivano a trovarsi anche tutti gli oggetti di metallo appartenuti al defunto nonchè parte degli abiti che abitualmente indossava, tanto che annessi veri e propri nelle tombe furono solo i vasi ceramici e i fusi cretacei.

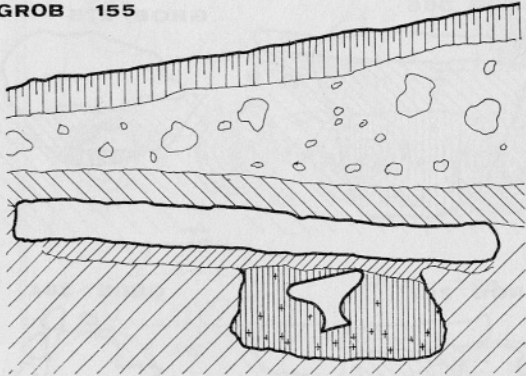
Dunque, per ricapitolare, le caratteristiche della necropoli di Tolmin sono la conseguente cremazione, indi la deposizione in fossa semplice priva di urna ma coperta con lastra di pietra che qui compare poggiante su corona di sassi e l'aggiunta di vaselame all'uopo ritualistico. Le tombe stesse non offrono possibilità alcuna di distinzione sociale, mentre gli accessori modesti e la sepoltura poco adatta per gli annessi rendono praticamente impossibile qualsiasi valutazione più precisa sulla composizione sociale e sullo stato economico di questi primi abitanti della vallata tolminese. Dalle sepolture va dedotto che la necropoli appartiene espressamente al primo periodo hallstattiano, non smentito dai reperti materiali che, anzi, includono la necropoli nel gruppo culturale Santa Lucia della fase più remota hallstattiana e, precisamente, secondo S. Gabrovec, nell'orizzonte I »a« e »b«.

GROB 148

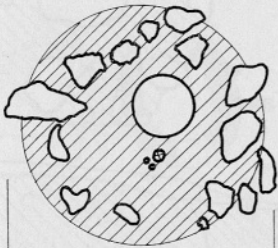

1

GROB 155

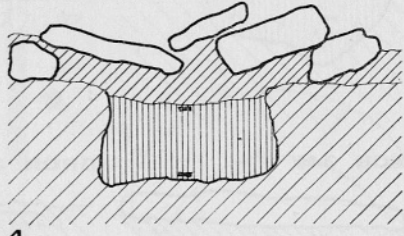
2

GROB 224

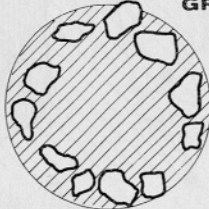
3

GROB 328

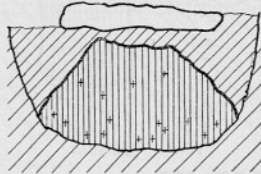
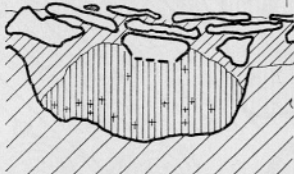

4

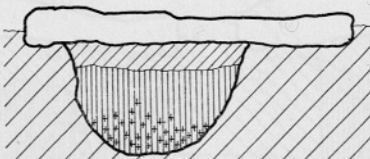
GROB 226

5

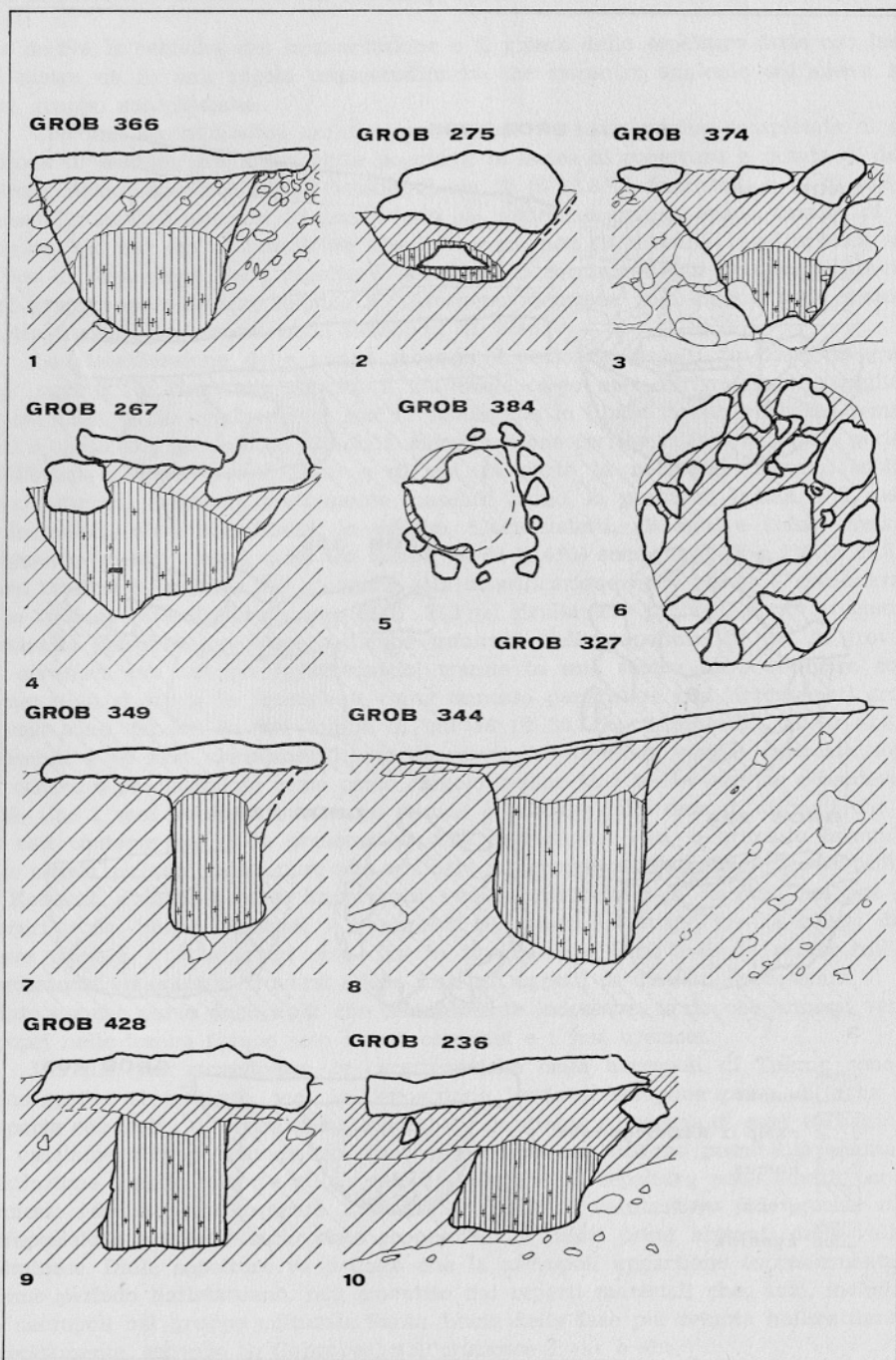

- humus
- nasip iz Kozlovega roba
- humus
- grobni zasip
- žganina

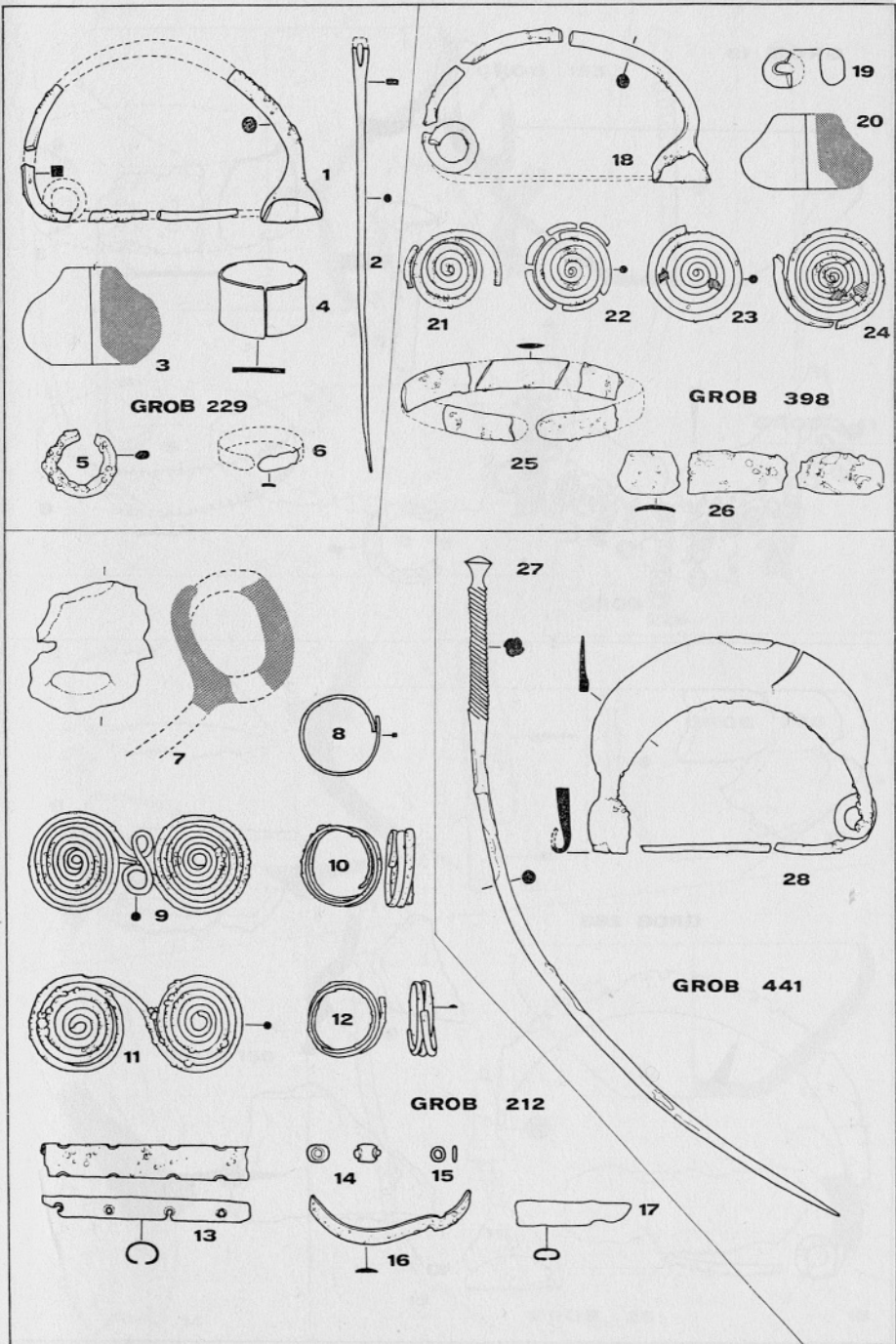
GROB 206

6

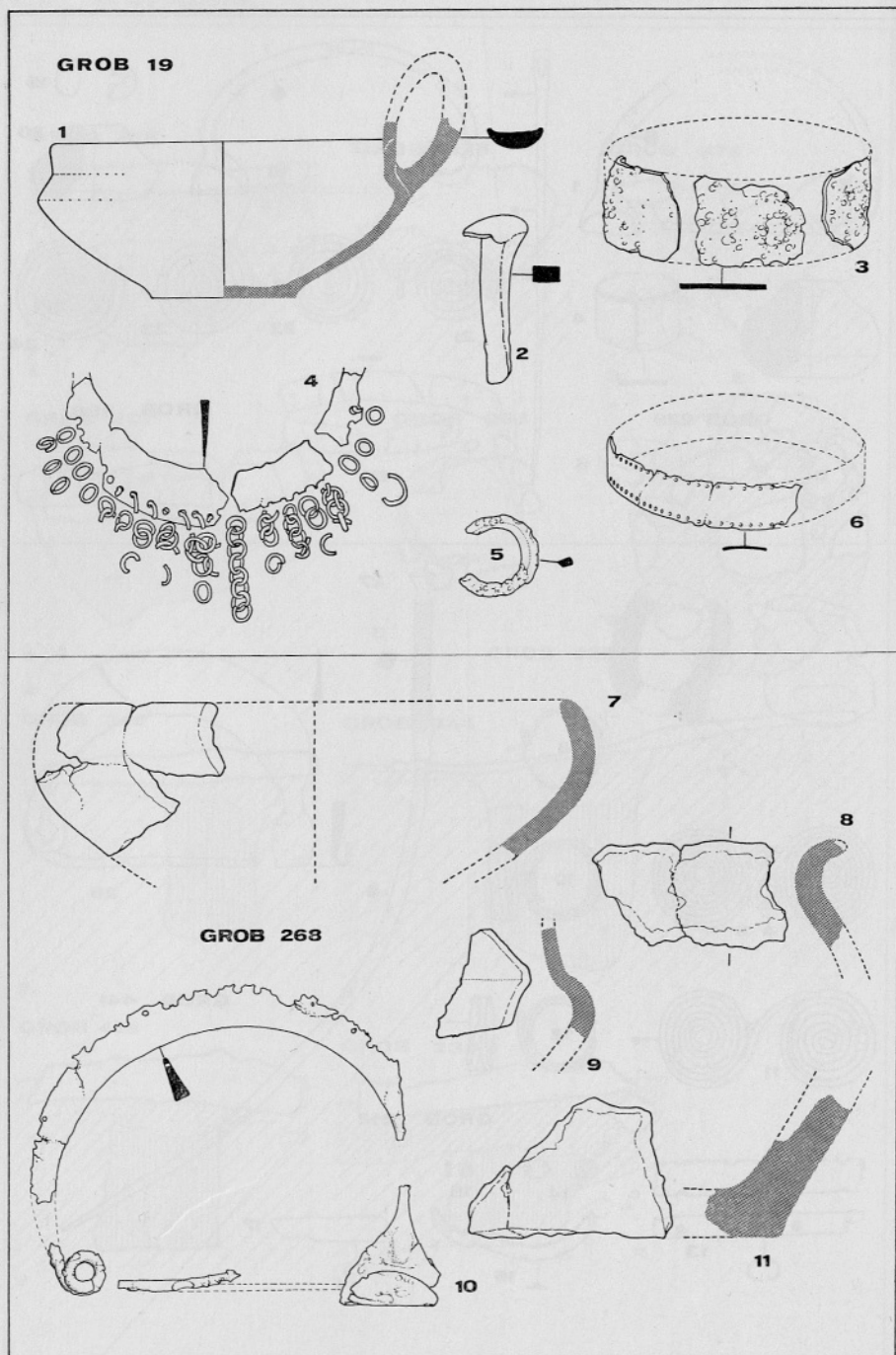

Tolmin. Prezezi grobnih jam
Tolmin. Spaccati delle fosse tombali

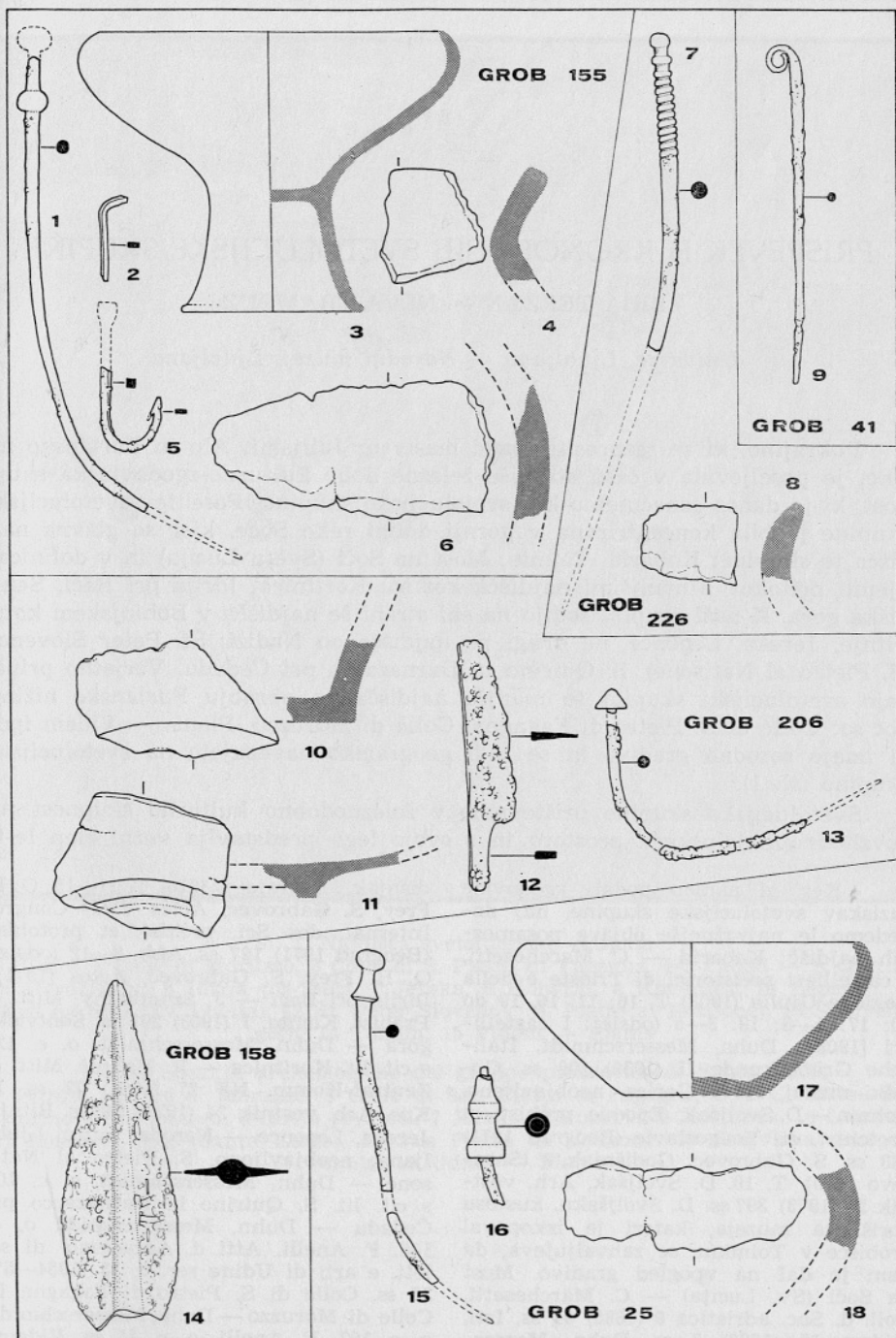
Tolmin. 1, 2, 4-6, 8-13, 16-18, 21-28 bronzo, 3, 7, 20 glina, 14, 15, 19 steklo
 Tolmin. Tombe 229, 398, 212, 441. 1, 2, 4-6, 8-13, 16-18, 21-28 bronzo, 3,
 7, 20 argilla, 14, 15, 19 vetro

Tolmin. 1, 7—9, 11 glina, 3—6 bron, 2, 10 železo

Tolmin. Tombe 19, 268. 1, 7—9, 11 argilla, 3—6 bronzo, 2, 10 ferro

1, 7 = 1/2, 3—6, 8—11 = 1/2

Tolmin. 1, 2, 5, 7, 9, 12—16 bron, 3, 4, 6, 8, 10, 11, 17, 18 glina
 Tolmin. Tombe 155, 41, 206, 158, 25. 1, 2, 5, 7, 9, 12—16 bronzo, 3, 4, 6,
 8, 10, 11, 17, 18 argilla
 1, 2, 4—16, 18 = 1/2, 3, 17 = 1/4